

УДК 821.161.2-23.09(092)

ВІКТОРІЯ АТАМАНЧУК

м. Київ

victoriaatamanchuk@gmail.com

ДУХОВНА ПЕРШООСНОВА У ФІЛОСОФСЬКІЙ МІСТЕРІЇ ІВАНА ОГІЄНКА «НАРОДЖЕННЯ ЛЮДИНИ»

У статті з'ясовуються художні параметри жанру філософської містерії, представленої у творчості Івана Огієнка. Увага приділяється вивченню художньої своєрідності твору Івана Огієнка «Народження людини». Аналізується способи співвіднесення, взаємообумовленості та нерозривної єдності художнього та філософсько-релігійного аспектів у творі Івана Огієнка. Досліджуються форми художньої умовності, використані Іваном Огієнком у драмі.

Ключові слова: філософська містерія, драма, Іван Огієнко, конфлікт, художня умовність.

Однією з важливих граней творчого феномену Івана Огієнка є його мистецька діяльність. Художні здобутки видатного громадського, релігійного діяча та науковця Івана Огієнка репрезентували його основоположні ідеї, які визначали спосіб духовного становлення українського народу та кожної людини, відповідно віддзеркалюючи стан української ментальності, відображаючи ідеалістичні устремління, зумовлені багатовіковою українською культурою.

Художні твори Івана Огієнка ставали предметом наукових зацікавлень багатьох дослідників: В. Мацька, М. Тимошика, З. Тіменика, П. Шулик та ін. Дослідники звертали увагу на характерні ознаки художньої спадщини митця (В. Мацько, М. Тимошик), здійснювали компаративний аналіз (П. Шулик), простежували філософські основи творчості Івана Огієнка (З. Тіменик). Актуальним видається дослідження своєрідності художньої репрезентації у поєднанні із з'ясуванням філософського підґрунтя творів Івана Огієнка [2].

Зрівноваженість художності і філософічності спостерігається у трилогії «Життєве море», і, зокрема, у першому творі трилогії – містерії «Народження людини». Загалом, художня мета цієї трилогії зосереджена на показові людського життя у процесі становлення, розвитку, проходження через різні етапи еволюції, кінцева мета яких полягає в усвідомленні необхідності духовного вдосконалення. Іван Огієнко показує складність, неоднозначність та невизначеність суперечностей між матеріальними та духовними складови-

ми. У фокусі художнього зображення драматурга – боротьба примарного та істинного, у процесі якої людина позбувається ілюзій та наближається до осягнення своєї божественної сутності.

У містерії «Народження людини» Іван Огієнко вирішує низку екзистенційних проблем, зумовлених необхідністю кристалізації, формування основних якостей людської душі, яка здобуває їх у земному житті. Людська душа, яка чекає свого втілення, одержує можливість попереднього перегляду умов свого подальшого земного існування. Іван Огієнко зображає процес народження людської душі як надзвичайно складний, оскільки душі доводиться робити вибір у стані невизначеності не певності й за несприятливих умов. Проте усі зображені складові є необхідними передумовами духовного розвитку, який є головною метою існування душі.

Формуванню душі у творі передують картини зображення Всесвіту, який є результатом втілення й реалізації Божественних інтенцій. Світові в Івана Огієнка базується на принципах саморозкриття духовної енергії, яка становить його сутність. Дух є тією найважливішою ланкою, що з'єднає у єдине ціле людську свідомість із Всесвітом. Гармонійність світопорядкування визначається основоположними принципами любові і правди. Усвідомлення цих принципів стає найважливішим завданням людської душі, яка змушена пройти через прояви негативу у земному житті. Драматург утверджує ідею збереження власної духовної сутності, оберігання від

зла, яке руйнує внутрішню сутність. «Відповідно, із самого початку твору окреслюються протиборчі сили як втілення протилежних принципів, що увиразнюватимуться з розвитком дії, – творення та руйнування» [2, 16].

Творча сила, енергія, абсолютний розум та цілеспрямований контроль і впорядкованість процесів у творі втілюється в образі Господа. У містерії наголошується на граничній усвідомленості глобального творення. Водночас глобальна свідомість охоплює і вміщує увесь всесвіт, що у творі існує як цілісність і водночас як сукупність різних форм, що дають можливості для безкінечного розвитку. Абстрактність художнього зображення у творі стає передумовою розгортання матеріального світу. Духовне і матеріальне стають необхідними складниками для досягнення глобальної цілісності, своєрідною проекцією якої стає людська душа.

Драматург, осмислюючи роль людини у Всесвіті, підкреслює її багатовимірність. Людина є лише часточкою Всесвіту, її пізнавальні ресурси обмежені, але її значення надзвичайно важливе, оскільки саме людина може самовдосконалюватися. Розвиток душі відбувається через поглиблення усвідомленості і причетності до глобальних процесів та явищ насамперед на рівні внутрішнього самоосагнення.

Драматург представляє точки перетину різних масштабів художнього зображення: всесвітнє творення й існування людської душі взаємопов'язані як різні частини єдиного цілого, єдність якого втілюється у духовність сутності.

Іван Огієнко поєднує зображення глибинної єдності із зовнішнім протиборством, підсилюючи художній контраст. Змальовуючи першопочатки творення, величність яких підкреслюється алузіями на Книгу Буття, драматург відтворює рівновеликі картини руйнування. Руйнування у творі має значення незнання, знання ж здобувається ціною випробувань, страждань, досвіду, що розкривають приховані до того можливості пізнання людської душі. Руйнівними для людської душі є ілюзії та обман, оскільки вони відривають людину від її божественної сутності.

У другій сцені «Присуд Господній», розкриваються закономірності світопорядкуван-

ня. Людська душа повинна їх зрозуміти у процесі здобування досвіду земного життя, тим самим розширюючи межі власної свідомості, усвідомлюючи істинну внутрішню сутність.

У містерії втілюється принцип свободи волі: фізичне існування накладає на душу людини істотні обмеження, проте вибір завжди робить вона сама. Душа у творі приходить до розуміння: смисл у тому, щоби навчитися розпізнавати зовнішньо привабливі, але руйнівні омани, так само, як випробування, які насправді можуть визначати шлях подальшого розвитку, який є безкінечним, непізнаваним.

Людська душа балансує на межі творення і руйнування, тому повинна щомиті робити вибір, відрізняючи істинне від ілюзорного. Душа у процесі розвитку досягає внутрішні принципи і закономірності буття у світі. Існування людини, яка з досвідом здобуває здатності пристосовуватися до земного життя й використовувати найбільш очевидні матеріальні можливості, є шляхом до розуміння кінечності такого пізнання й відчуття безмежності непізнаваного, що руйнує принципи і структуру земного життя, без яких воно неможливе, тим самим розкриваючи нові перспективи на певному етапі людської зрілості й відповідної трансформації.

Іван Огієнко відображає передумови земного втілення душі: Бог постає у вигляді всеприсутності, яка визначає основні принципи існування; сили творення та руйнування водночас символізують і внутрішні імпульси, які впливатимуть на вибір душі, й визначають зовнішнє протиборство добра і зла; через збірний образ Землі, яка потерпає від негативних проявів, формується необхідність приходу пророка.

Своєрідні художні форми використовує драматург для зображення переходів між світами – небесним і земним. У фіналі другої сцени, яка завершується голосами із Землі, де панує розпач і страждання, поступово зникають картини Божественного світу.

Сцена «Божий світотвір» визначає внутрішню цілісність і впорядкованість проявленої і не проявленої сутності. Субстанція, яка з'єднує усі частковості в єдине ціле, показана Іваном Огієнком у вигляді Духу, голосу, дихання. Він проводить паралелі між масштабним

конструюванням всесвітів і духовним самовдосконаленням людської душі, визначаючи творення як основоположний принцип буття.

Творення наближає людську душу до досягнення Божественної сутності. Щоби стати творцем, людина повинна здолати страх, повеховість, негативні емоції, які перешкоджають вираженню її істинних інтенцій. Драматург наголошує, що людина може обирати між земним і матеріальним, проте відповідатиме за свій вибір: зосередженість виключно на матеріальному приносить втрату власної ідентичності і водночас втрату смислу існування.

Іван Огієнко утверджує ідею істинності внутрішньої сили й знання, які є іманентними, проте людська душа повинна докласти колосальних зусиль для їхньої реалізації. Водночас драматург підкреслює омани зовнішнього світу, які спотворюють уявлення людської душі про саму себе, про світ та її місце і роль у тому випадку, коли вона забуває про власну внутрішню сутність. Увесь твір побудований на концепції розкриття іманентних внутрішніх властивостей людської душі, формуванні духовної основи. Існування у фізичному світі дає можливості і для максимальної реалізації духовного потенціалу через долання перешкод, і для максимального самозабуття через зосередженість виключно на проявах матеріального. Тому людська душа розмежує процеси творення і руйнування, залежно від її власного вибору, але водночас втілює імовірні передумови цих процесів як вираження глобальних закономірностей буття.

«У творі показується процес формування душі, – з'являючись, одержуючи власне буття, душа опиняється у ситуації невизначеності, відкритості для пізнання, що водночас означає вразливість до проявів зла. Іван Огієнко, зображуючи апофеоз божественного творіння, показує і дисонанс у вигляді негативних імпульсів. З розвитком дії увиразнюється неспівмірність та невідповідність процесів творення і руйнування. Але і тут є певне розмежування, оскільки початок та завершення становлять одну із важливих закономірностей буття. Проте намагання зруйнувати та спалювати Божественне творіння через власну нездатність до творення, використовуючи негативні стани людської свідомості, насам-

перед страх, показується як приречене на поразку» [2, 17].

Душа проходить через різні етапи складної боротьби для того, щоб зробити своїм здобутком досягнення істини, яка нерозривно пов'язана із творчим процесом. Гармонійність і злагодженість становлять підвалини світотвору в уявленні Івана Огієнка: «Добро – не гріх – поклав в основу / Господь у Всесвіті Своїм: / На нім снуємо всю будову, / На нім, на скелі мов, стоїм» [3, 26], «Зовсім нема Зла в Світотворі, – / Є брак Добра, не Зло, в Людині, / Як є брак Світла – Тьма в просторі, / Як є брак звуку на пустині» [3, 29]. По суті, драматург говорить про істинність добра і неістинність зла, що стають видимими тоді, коли людина досягає відповідного рівня духовного вдосконалення, й починає розуміти закономірності існування, власної самореалізації та взаємодії із зовнішнім світом. Альтернативою духовного розвитку у містерії «Народження людини» є занепад, невикористання можливостей свідомості до пізнання та самопізнання, що призводить до залежності від негативних проявів, які позбавляють здатності переживати духовний досвід та долучатися до процесів творення.

У містерії драматург стверджує: страждання і негатив існують на землі, але людина не повинна через них забувати про свою істинну сутність, оскільки це робить страждання безкінечними та призводить до моральної деградації. Усвідомленість стає тим фактором, який трансформує страждання у духовний досвід.

Драматург створює цілісну філософську концепцію впорядкування всесвіту – він визначає принцип основоположності добра, але навіть його відсутність уявляє як можливість для саморозвитку, як шлях до усвідомлення необхідності й природності добра та його реалізації, оскільки все у кінцевому підсумку підпорядковується процесам творення, а зло, як ілюзорна форма, що базується на запереченні/руйнуванні і немає самостійного буття, зникає: «Добро панує в світі всюди, / Його відсутність, Зло, часова, / І на Добрі зростають люди, / Воно бо – Всесвіту основа» [3, 29].

Іван Огієнко глибоко осягає особливості буття людської душі, яка невіддільна від

створеного світу, і є його частиною та, відповідно, підпорядковується тим же процесам, які визначають облаштування всесвіту. Зокрема, спокій асоціюється із усвідомленістю, а рух – із діями, які випливають із цього усвідомленого стану, як необхідні передумови розвитку душі: «Душа розростає в спокої, / Бо спокій – плідна мати руху, / І всі плоди Душі святої, – / Міцна основа тіла й духу» [3, 30].

Іван Огієнко постійно підкреслює необхідність протистояння оманам, яким людина піддається достатньо легко через свободу волі і поверховість власного мислення: неістинне знищується, як таке, що суперечить всезагальній гармонії. «Бог дав Людині вільну волю, / Вона ж її на Зло пустила, / І щоб спинити цю сваволю, / Бог мусів людям втяти крила» [3, 33].

Мета людської душі – у пригадуванні своєї сутності і призначення, яке полягає у максимальному втіленні власних духовних інтенцій. «У творі Іван Огієнко визначає дві можливості: піддаватися спокусам, що означає внутрішню інертність та, зрештою, деградацію; та гартувати дух, що вимагає неймовірних зусиль і означає рух уперед та саморозвиток» [2, 18].

У містерії наголошується на різних вимірах сприйняття – від відчуття особистісної цілісності до осягнення всесвітньої величі і гармонії, яка простежується в усіх формах існування, що підкреслює рівновеликість усього створеного: «Хто ж чує Всесвіту основи, / Хто духом межі їх сприймає, / Такому Інженер будови / В останній кузці Сонцем сяє: // Господь Джерело Світоздання, / Господь Усесвіту Творець: / Комар дрібний й Зоря Порання – / Господь початок їм й кінець!» [3, 35].

Ідея гармонійної впорядкованості у творі співвідноситься з ідеєю краси, яка вказує шлях до істинного пізнання: «Пізнати Господнє всюди змога, / На кроці кожному – Краса, / Краса ж провадить нас до Бога, / Вона путь проста в Небеса» [3, 38]. Поняття пізнання поєднує раціональне обґрунтування як спосіб наукового осягнення внутрішніх закономірностей та відчутне інтуїтивно: «І Бог являється в Науці, – / Немов в свічаді...» [3, 40].

Розкриття божественної сутності у містерії відбувається через боротьбу руйнівничого і творчого начала. «Сили зла намагаються у творенні відшукати негативні аспекти, і тим

самим заперечити й довести його неспроможність і непотрібність» [2, 18]. Проте розвиток дії у творі засвідчує поступове чи раптове знищення брехні, єдиною сталою величиною залишаються внутрішні відчуття. Відчуття внутрішньої правильності допомагає людській душі подолати суперечності, перешкоди та ілюзії на шляху до щастя.

Щастя усвідомлюється як творча самовіддана праця, що призводить до розуміння глибокого внутрішнього зв'язку зі світом. «У містерії поступово окреслюються основні чесноти, які забезпечують зв'язок із Божественною сутністю і вберігають від оман: творчість, хоробрість, самовідданість, чесність, чисте серце та впевненість в обраному шляху» [2, 19]. Душа перед втіленням спостерігала за складними перипетіями земного життя для того, щоби зробити усвідомлений вибір, – продиктований не страхом випробувань, а необхідністю саморозвитку і самовдосконалення, в умовах невизначеності й невідомості.

Омани, яким може піддаватися людська душа, постають в різних подобах – моторошних, страшних, або, навпаки, привабливих. Наприклад, образ гарної жінки, яка є втіленням зла, використовується, щоби посилити збентеженість душі від жахів, які вона дуже переконливо змальовує, апелюючи до почуття страху, невпевненості. Відбувається свідомо деформація понять, коли нібито утверджується зло, а правда знищується. Проте Іван Огієнко розвертає ракурс зображення, показуючи, як ілюзорне зникає, коли свідомість досягає необхідної стадії розвитку для розрізнення правди і брехні.

Чергове випробування у процесі становлення душі пов'язане із усвідомленням особистісної обмеженості, коли старіє тіло: поновому розставляються акценти у співвідношенні духовного і матеріального. Постійна боротьба, у якій перебуває людина, зумовлена необхідністю повсякчас віднаходити сенс власного існування на різних етапах розвитку і становлення та в різних умовах. Душа змушена постійно обирати між добром і злом. Зло постає у вигляді різних негативних станів, переживань, емоцій, впливу яких зазнає душа. Проте драматург визначає внутрішні ресурси для протистояння, які втілені

за допомогою образів, що визначають абстрактні ідеї та поняття, як, наприклад, Дух Добра, образи дівчини і парубка, що символізують Здоров'я та Молодість, Кохання в образі дівчини, Любов до людей в образі смиренної та поважної красуні тощо.

У містерії людина долає суперечності завдяки внутрішній силі, осередком якої є людське серце, що водночас передає відчуття єдності із Богом. Духовне начало перемагає завдяки розширенню меж сприйняття людської душі: «В твоєму серці буйне Щастя / Цвіте велично, вонне й красне, – / Сприймай його, Святе Причастя, / Воно повіки не погасне!» [3, 90].

Перипетії, через які проходить душа, збагачують її досвідом та розумінням: замість відчуття страху з'являється чітке усвідомлення своєї місії, своїх внутрішніх потреб, які насамперед пов'язані із великими духовними звершеннями: «Не хочу маєтків, не хочу я царства, / Не хочу я довгого віку, – Не дай заблудитись в дорозі митарства, / Подай мені Правду сторіку!» [3, 96], «В оборону Господь дає зброю: / Його Правда незломна, мов криця, – / Найміцніший це панцир до бою, / Це всесильна Господня Десниця!» [3, 97].

Твір «Народження людини» став художньою реалізацією ідей Івана Огієнка про подвижницьку обумовленість духовного розвитку. Внутрішня самореалізація для нього невіддільна від духовних звершень заради високої мети, яка надихає і дає сили правильно пройти через усі необхідні випробування. Драматург показав еволюцію душі, яка, пройшовши моральні випробування, виявляє необхідний рівень свідомості, щоб у земному втіленні стати пророком.

Проблеми, які Іван Огієнко художньо осмислює у містерії «Народження людини», мають глибокий філософський підтекст: автор вибудовує цілісну концепцію існування людської душі. Він утверджує нерозривний зв'язок душі із Богом; саме існування спрямоване на пригадування істинної сутності, про яку душа забуває під тиском земних випробувань; усілякі випробування, зрештою, сприяють розкриттю внутрішніх ресурсів; здобуваючи досвід земного життя, душа вчиться розширювати межі власного розуміння. Поєднання духовного і земного, на якому

постійно наголошується у містерії, створює необхідні передумови для саморозвитку: «Виняткового значення Іван Огієнко надає осмисленню подвійної природи людини, що дає можливість їй існувати у земному, матеріальному світі і водночас прагнути до світу духовного» [1, 86]. У містерії «Народження людини» підкреслюється: важливим здобутком душі стає здатність гармонійно поєднувати ці складові заради досягнення духовних цілей, що передбачають внутрішню самореалізацію, безкорисливе служіння Богові та народові. Іван Огієнко показує ці духовні устремління як єдине ціле, увиразнюючи різні аспекти. Вибір, який робить людська душа у стані зрілості, характеризується усвідомленістю як визначеною потребою до самовдосконалення, творення. У містерії цей вибір глобально визначає її земне життя – душа погоджується виконувати певну місію, окреслює свої функції на землі, формує внутрішні передумови земного життя, яке, звичайно ж, буде для неї невідомим, але матиме міцне духовне опертя. Людина народжується із визначеною духовною основою, яку вона заново розкриватиме у земному світі. Іван Огієнко утверджує ідею духовної першооснови, що структурує матеріальну дійсність.

Список використаних джерел

1. Атаманчук В. П. Змістові параметри духовності в українській літературі першої половини ХХ ст.: навчальний посібник / Вікторія Атаманчук. — Кам'янець-Подільський : Друкарня «Рута», 2017. — 106 с.
2. Атаманчук В. П. Художнє осмислення проблеми духовної еволюції у містерії Івана Огієнка «Народження людини» / В. П. Атаманчук // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта: науковий збірник: серія філологічна / [редкол.: Л. М. Марчук (гол. ред.), В. П. Атаманчук (відп. ред.) та ін.]. — Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2017. — Вип. XIV. — С. 16—20.
3. Митрополит Іларіон. Твори. Філософські містерії / Митрополит Іларіон. — Вінніпег : Trident Press Ltd, 1957. — Т. 1. — 336 с.
4. Тіменик З. Ідеї філософії релігії у контексті української духовної культури: 30-ті роки ХІХ ст. – 80-ті роки ХХ ст. : монографія / З. Тіменик. — Львів : Видавництво Львівської політехніки, 2014. — 312 с.
5. Тіменик З. Іван Огієнко (Митрополит Іларіон). Життєписно-бібліографічний нарис. Наукове товариство імені Шевченка у Львові. Визначні діячі НТШ, № 6 / З. Тіменник. — Львів, 1997. — 230 с.
6. Тимошик М. «Лишусь навки з чужиною...». Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. — К. : Наша культура і наука ; Вінніпег : Український православний Собор Св. Покрови, 2000. — 548 с.

VICTORIA ATAMANCHUK
Kyiv

**SPIRITUAL BASIS OF IVAN OHIENKO
PHILOSOPHICAL MYSTERY «THE BIRTH OF A MAN»**

This article is devoted to definition peculiar genre traits of mystery in Ukrainian literature, namely in artistic representation by Ivan Ohienko. Attention is paid to axiological components of the playwright's artistic conception. Research focused on the problems of spiritual development and self-development, which has peculiar artistic presentation according to the embodiment basic foundations of Christian worldview. Different forms of artistic convention used by Ivan Ohienko in drama are investigated, attention is paid to analysis of conflict in artistic work.

Key words: philosophical mystery, drama, Ivan Ohienko, conflict, spiritual evolution.

ВИКТОРИЯ АТАМАНЧУК
г. Киев

**ДУХОВНАЯ ПЕРВООСНОВА В ФИЛОСОФСКОЙ МИСТЕРИИ
ИВАНА ОГИЕНКО «РОЖДЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА»**

В статье определяются художественные параметры жанра философской мистерии, представленной в творчестве Ивана Огиенко. Внимание уделяется изучению художественного своеобразия произведения «Рождение человека». Анализируются способы соотношения, взаимообусловленности и неделимого единства художественного и философско-религиозного аспектов в произведении Ивана Огиенко. Исследуются формы художественной условности, использованные в драме.

Ключевые слова: философская мистерия, драма, Иван Огиенко, конфликт, художественная условность.

Стаття надійшла до редколегії 20.10.2017

821.161.1.09:82–225

ІРИНА БЕСТЮК

м. Рівне

lystopad_rivne@ukr.net

**ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЯ ГІТАРИ В ІНТЕРМЕДІАЛЬНОМУ
ПРОСТОРИ 1920–1930-х РОКІВ**

Деміфологізація гітари мотивує антиімперські художні установки 1920–1930-х років: дискредитує культові в російській літературі гітарні наративи, українські письменники таким чином «відписують» метрополійній культурі. Водночас, в інтермедіальній парадигмі задіяна іспанська топоніміка, зав'язана на ігровому інтертексті з «Дон Кіхотом» Сервантеса. Доказовою ілюстрацією авторка статті вважає інтермедійну частину роману «Недуга» (1928) Є. Плужника.

Ключові слова: гітара, кітч, інтермедія, роман, модернізм, деколонізація.

У музичній семіотиці літературних 1920–1930-х років спотворені форми гітари переважають: ототожнені з виснаженим російсько-імперським минулим, увиразнюють національний проект культурного, або, за Е. Саїдом, «вторинного» [9, 298], опору, що, розгорнувшись після Першої світової війни та національно-визвольних змагань, був стимульований і політикою українізації. У статті ставимо за мету розглянути естетичне й ідеологічне призначення гітарно-літературних реляцій в інтермедіальній парадигмі 1920–1930-х років. Пріори-

тетно важливою при цьому вважаємо образотворчу «оптику», – у розхитаному поствоєнному світі авангардистське, кубістичне, «розкладання» гітари можемо розцінювати як емблематичне для літературної рецепції: в українського художника (як і в його сучасників, відомих іспанських «живописних гітаристів», Пікассо, Брака та Далі) – Василя Єрмілова, автора серії композицій під назвою «Гітари» (1919, 1923, 1924), гітара, як зазначає мистецтвознавець, «розкладається на структурні елементи» («гриф, верхня й нижня дека, обичайка») [7, 62].